

EBRAR BEŞİNCİ ŞİMŞEK

Yazar ve akademisyen Ebrar Beşinci Şimşek, 1991 İstanbul doğumludur. İlk, orta ve lise öğrenimini yine İstanbul'da tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Sosyolojisi bilim dalında yüksek lisansını tamamladı.

Çeşitli sivil toplum kuruluşlarında yönetim kademesinde ve eğitim alanında çalışmalar yapmaktadır. 2018 yılından beri Sağlık Bilimleri Üniversite'sinde akademik ve bilimsel faaliyetlerini sürdürmektedir. Temel çalışma alanı Türk-İslam medeniyeti tarihinde farklı disiplinlerde iz bırakan kadın öncülerdir. Farklı dergilerde yayımlanan yazıları ve verdiği konferanslar ekseriyetle "toplumsal bir aktör olarak kadın ve öncü kadınlar" ile ilgilidir. Evli ve iki çocuk annesidir.

ebrarbesinci@gmail.com

Ebrar Beşinci Şimşek

Müslüman Kadın Kimliğinin İnşası ve Şule Yüksel Şenler

Müslüman Kadın Kimliğinin İnşası ve Şule Yüksel Şenler

KUTADGU / KÖK - CUMHURİYET - TOPLUM

Yayınevi Editörü : Ramazan Serhat Aslan
Yayın Yönetmeni : Muhammed Yasin Can
Yayınevi Ser. Nu. : 53697

ISBN | 978-625-98851-9-3
Kutadgu Yayınları'nın 18. eseridir.

Ebrar Beşinci Şimşek tarafından kaleme alındı.
Firdevs Erva Genç editörlüğünü üstlendi.
Ahmet Balatlı son okumasını gerçekleştirdi.

Kapak **Zeyd Karaaslan** tarafından tasarlandı.
Mizanpaj **Çelebi Şenel** tarafından yapıldı;
metinde 11 punto Baskerville fontu kullanıldı.

1. Baskı, 1. Edisyon, Ağustos 2024, İstanbul

© Eserin yayın hakları anlaşmalı olarak Kutadgu Yayınları'na aittir.
Baskı, Yılmaz Basımevi (Mat. Ser. Nu: 49749)

KUTADGU

Aziz Mahmud Hüdayi Mah. Tepsi Fırını Sok. No:9/3
Üsküdar/İstanbul
0 850 304 17 58
kutadgu.com.tr
iletisim@kutadgu.com.tr
@kutadguyayin (twitter, instagram, youtube)

İÇİNDEKİLER

<i>Başlarken</i>	9
I MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİ	15
Osmanlı Devleti'nde Kadın Modernleşmesi ve Kadın Hareketi	17
Osmanlı'da Kadın Modernleşmesine Giden Tarihsel Süreç ve Fikri Arka Plan	17
Osmanlı Aydınlarının Kadın Konusuna Yaklaşımı	26
Osmanlı Kadın Hareketleri	30
Türkiye Cumhuriyeti'nde Kadın Modernleşmesi ve Kadın Hareketi	45
II 20. YÜZYIL SOSYO POLİTİK İKLİMİNDE İSLAM VE KADIN	71
Cumhuriyet'in Laiklik Politikası	73
Cumhuriyet Türkiyesi'nin Dine Yaklaşımı ve Din Politikası	79
Dinin Kamusal Alandan Diskalifiye Edilmesi ve Kadın	89
Modern Kadın Kimliği İnşası Karşısında Alternatif Kadın Kimliğinin Yükselişi	109

III İSLAMCI KADIN KİMLİĞİNİN İNŞASINDA ŞULE YÜKSEL ŞENLER	137
Şule Yüksel Şenler'in Hayatı, Eserleri ve Sosyolojik Etkileri	139
Hayatı	139
Eserleri ve Sosyolojik Etkileri	159
Şule Yüksel Şenler'in Muhtelif Sosyo-Politik ve Kültürel Konulara Yaklaşımı	167
<i>Sonuç</i>	189
<i>Kaynakça</i>	201
<i>Atıf ve Bilgi Sayfası</i>	214

BAŞLARKEN...

“Müslüman kadın” kavramı hakkındaki ilgim, henüz bir öğrenciyken, hocamın yönlendirmesiyle dahil olduğum “Müslüman kadının tarihi mirası” adlı projeye başladı. Dünya tarihi ve coğrafyasında muhtelif disiplinlerde öne çıkmış ancak hakkında yeteri kadar malumat sahibi olamadığımız, medeniyetimizin Müslüman kadın şahsiyetlerini ortaya çıkarabilmek ve toplumun önünde yeni rol modeller olarak takdim edebilmek amacıyla başlatılmış olan bu proje, dahil olduktan sonra bize Müslüman kadını tanımak açısından yeni ufuklar açtı. Ekseriyle kapalı kapılar arkasında ya da kafesler içinde yaşadığı imajı çizilen Müslüman kadınının; anne, kardeş, evlat, eş gibi aile içindeki çeşitli rollerinin yanında aslında toplumunu aydınlatan bir meşale, milletine yol gösteren bir rehber, her şeyden önemlisi yaşadığı coğrafyanın aktif bir işçisi olma özelliklerinin arka plana itildiğini gördük. Geçen zaman içinde, zaten bu projeye edindiğimiz bazı tecrübe ve bilgi birikimi sonradan yüksek lisans tezimizi hazırlarken de sağlam bir zemin oluşturdu. Zira bu projede olmamızı sağlayan hocamız, daha önce alana aşinalık kazanmış olmamızdan hareketle bizi bu defa da “ülkemizde Müslüman kadın kimliğinin oluşum sürecini ve bunda öncü bir model olan Şule Yüksel Şenler’i” çalışmayı tavsiye etmişti. Böylelikle ilerleyen yıllardaki akademik çalışma sahalarımızdan biri olan “Müslüman kadın kimliği” konusundaki çalışmalarımız başlamış oldu.

Temel meselesi “Müslüman kadın kimliğinin serüveni ve serencamı” olan bu çalışmada Türkiye’de Müslüman kadın kimliğinin hangi tarihi ve sosyolojik olaylar neticesinde

nasıl oluştuğunu, buna zemin hazırlayan sosyolojik süreçleri ve Türkiye’de İslamcı kadın kimliğinin neşet etmesinde kilit rolüyle ve 1960’lı yıllarda yükselişe geçen İslamcılığın kadın aktörlerinden biri olarak Şule Yüksel Şenler’i hayatı ve fikirleriyle birlikte ele almaya çalıştık. Bunun için de meseleyi çıkış noktasından yani Osmanlı modernleşmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Osmanlı kadın hareketinden başlatarak günümüze kadar getirmiş olduk.

“Türkiye’de “Müslüman kadın kimliği” kavramı nasıl oluştu? Nevzuhur bir kavram mıdır, yoksa bir takım tarihi ve sosyolojik vakalar kavramın ortaya çıkmasını tetiklemiş midir? Hangi tarihi olaylar bu kavramın ortaya çıkmasına neden olmuştur? Cumhuriyet Türkiye’sinin ortaya koyduğu modern kadın kimliğinden mi beslenmiş yoksa alternatif bir kimlik olarak mı doğmuştur? Şule Yüksel Şenler’in ortaya çıkmış misyonu kavramın ortaya çıkışı arasında bir bağlantı var mıdır? Şule Yüksel Şenler kimdir?” gibi sorular çıkış noktamız oldu.

Bu sorulara yanıt aramak için öncelikle Osmanlı Devleti ve Türkiye’de kadın konusundaki gelişmeleri ve kadın hareketini, ardından 20. yüzyıl sosyo-politik ikliminde İslam ve kadın ilişkisini ve son olarak da Şule Yüksel Şenler’in hayatını ve fikirlerini analiz ettik.

Müslüman kadın kimliği konusundaki tarihsel süreci anlatırken Türkiye Cumhuriyeti’nin din algısını, dine yaklaşımını ve İslam’a bakışını da öncü bir şahsiyetin hayatı bağlamında değerlendirmeye gayret ettik. Yapılan çalışmada özellikle 60 ve 70’li yılların siyasi ve toplumsal yapısı incelenerek dönemin tarihsel ve dönemselsel okuması da amaçlanmıştır. Böylelikle Türkiye’de dini hayat ve din algısının da analizi yapılmış oldu. Nitekim bahsi geçen yıllarda dini bir aktör olarak ismine önem atfedilen Şule Yüksel Şenler, siyasi,

aydın, gazeteci ve sivil toplum kuruluşu mensubu pek çok kişinin muhalif dinsel tutumunu karşısına alarak faaliyetlerini sürdürmüş, onlara rağmen Türkiye’nin dini hayatına katkı sağlayan bir aktör olarak karşımıza çıkmıştır. Bu minvalde bir başka amacımız bir döneme damgasını vurmuş bir ismin hayatının da kendisiyle birlikte yok olmasının önüne geçip, ismiyle birlikte hayatını da kayıt altına alabilmek, ferdi olarak başladığı ve zamanla toplumsal bir harekete dönüşen bu süreçte İslamcı kadın kimliğinin nasıl oluştuğunu ortaya çıkarabilmektir. Ayrıca bu araştırmayla din sosyolojisi sahasına zenginlik katmak niyetindeyiz.

Birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da ortaya çıkmasında katkısı bulunan pek çok kişi bulunmaktadır. Bu vesileyle hepsine teşekkür etmek ve isimlerini zikretmek isterim. Öncelikle öğrencilik yıllarımda farklı yönlendirmeleri ve tez konusu belirleme hususundaki tavsiyesiyle akademik bir alana kanalize olmamı sağlayan Doç. Dr. Hafize Şule Albayrak Hocam’a, çalışmanın her aşamasını titizlikle inceleyip, önerileriyle daha güzel bir çalışma elde etmemizi sağlayan, akademik faaliyetlerimde de kendisine danıştığım danışman hocam Prof. Dr. Ali Coşkun’a, her yanına gittiğimde çalışmalarım bana rehberlik edecek eser tavsiyeleriyle işimi kolaylaştıran, meslek azmine hayran ve duacı olduğum Prof. Dr. İsmail Kara Hocam’a teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca bu çalışmayı yayınlamayı kabul eden Kutadgu Yayınları’na, eserin basımında heyecanını ve desteğini bizlere hissettiren R. Serhat Aslan’a, aynı zamanda da çalışmamız sona erdikten sonra editörlüğüyle metne son halini veren eden Firdevs Erva Genç’e teşekkür ederim. Öte taraftan yazılı çalışmalarımızın birçoğunda desteğini canı gönülden gösteren, son okumayı yaparak, metnin vurgu ve ifadelerinin çok daha güçlü hale gelmesinde katkısı çok olan, bu

yolun kalıcı yolcularından olmamızı temenni eden Yüksel Kanar Bey'e teşekkür ederim.

Küçük yaşlarımdan itibaren her türlü bilimsel ve sosyal çalışmamı destekleyip teşvik eden, girdiğim her yolda ya da attığım her adımla bilhassa ilgilenip kendi işleri gibi sahiplen ve evlatları olmaktan hayatım boyunca onore olduğum/ kıvanç duyduğum anneciğim Güleser Hanım ve babacığim Enver Bey'e minnettaram. Aynı zamanda ellerini sürekli olarak üzerimde hissettiğim, zor günümde yardım ve sevgileriyle işlerimi kolaylaştıran kayınvalidem Kıymet Hanım'a ve kayınpederim Abdullah Bey'e teşekkür etmeden geçemem.

Bir de ihtiyaç duyduğum her anda bana omuz veren, çalışma masamdan kalkamadığım zamanlarda bile sabır ve anlayışıyla çalışmalarım da beni yüreklendiren çok kıymetli eşim Yusuf Bey'e teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışma sürecinde vakitlerinden almamaya çalışsam da bütünüyle disiplinli olması gereken çalışma hayatımdan illaki etkilenen kızlarım Elif Mihra ve Ayşe Hüma'ya çok teşekkür ediyorum.

Bu eserin okurunun bol olmasını, daha sonraki çalışmalara ışık tutmasını ve var olan boşluğu doldurmasını temenni ediyorum. Hayır bir niyetle çıktık, akıbeti de hayır olsun dilerim.

Ebrar Beşinci Şimşek
Ataşehir, 2024

MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİ I

Osmanlı Devleti'nde Kadın Modernleşmesi ve Kadın Hareketi

Osmanlı'da Kadın Modernleşmesine Giden Tarihsel Süreç ve Fikri Arka Plan

Osmanlı modernleşmesi 19. Yüzyılda başlarken pek çok toplumsal konu yeni bir anlayışla ele alınmaya çalışılmış, kadının konumuna yönelik anlayış da bu bağlamda yeni bir boyut kazanmıştır. Avrupa'da Sanayi Devrimi ile başlayan toplumsal değişim bizde Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği döneme denk gelmiştir. Kadının sosyal konumunu farklı bir yere taşıyan Sanayi Devrimi ile birlikte ince, hünerli ve kıvrak ellere duyulan ihtiyaç artmış, böylelikle hem verimli hem de ucuz bir emek kaynağı ve gücü demek olan kadının kamusal hayatta varlığını gerekli kılan anlayış yaygınlık kazanmıştır. Özellikle az ve orta gelirli ailelere tesir eden bu durum, bir yandan aile yaşantısını sarsarken diğer yandan kızların ev dışında görünür hale gelmesini ve belli bir oranda da olsa kendi el emeğine güvenebileceği bir zemin sağlamıştır. Diğer yandan Fransız Devrimi ile ortaya çıkan eşitlik, hürriyet gibi kavramların kadınlar için de tartışılmaya başlaması kadının toplumsal hayatta ön plana çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.¹ Sonuçta Batı'da başlayan değişim, etki alanını genişletmiş ve Osmanlı'ya da sirayet etmiş, böylece

1 Kodoman, Bayram, s.155

“Tanzimat süreci, kadın konusunu bir sorun olarak gündeme getiren en önemli olgu olmuştur”.²

Tanzimat’tan önce Osmanlı kadınının karakteristik özelliklerini ya da sosyal konumunu, “kuruluş yılları” ve “fetih sonrası dönem” olmak üzere farklı dönemlerde incelemek elzemdir. Zira 6 yüzyıllık bir hükümlanlıkta kadının sosyal yaşamını tek şekilde ele almak doğru sonuç vermeyecektir. Osmanlı’nın kuruluş yıllarında, göçebe yaşam ve tarım ekonomisi gereği kadın ile erkek alanı birbirinden ayrılmamış;³ kadını erkeğe eşit tutan, en az erkek kadar kadının da dışarıda aktif olmak zorunda olduğu ve sorumlulukların kadın ile erkek arasında paylaşıldığı bir sosyal sistem söz konusu olmuştur. Mevcut durum İstanbul’un fethi ve sonrasında da Kanuni Sultan Süleyman döneminde toprakların iyice genişlemesiyle birlikte değişmiş; kadın alanı ve erkek alanı net olarak ayrılmış, kadın daha ziyade ev içi rollerle nitelendirilerek mahrem kabul edilmiştir. Haliyle bu durum Osmanlı kadınının bazı konularda sosyal yaşantısının kısıtlanmasına da zemin olmuştur⁴. Tanzimat Fermanı’nın ortaya çıkardığı modernleşme sürecinde ise yeni bir kadın profili ortaya çıkmıştır. Bu kadın, zaman içinde gelişmiş ve toplumsal meselelere duyarlı ve haklarının savunucusu, kendisini geliştirmeyi ve toplumsal kalkınmayı önemseyen, söz söyleme ve eleştirme kabiliyeti kazanmış bir karakteristiğe sahip bir kadın grubu ortaya çıkmıştır. Bahsedilen bu ahval elbette ki doğal bir oluşum ya da tabandan gelen bir talep doğrultusunda

2 Yılmaz, Ahmet, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın kimliğinin biçimlendirilmesi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, IX/20-21, 2010, s.196.

3 Çaha, Ömer, s. 98.

4 Acar, Hasan, “Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın”, İnsan ve İnsan Dergisi, Sayı 21, 2019, s.404.

değil devlet katında gerçekleşen hukuki gelişmelerin zaman içinde topluma yansımaları şeklinde olmuştur.

Osmanlı modernleşmesi bağlamında bir taraftan askeri, idari ve hukuksal alanlarda yeniliklerin peşine düşülmüşken, bir taraftan da kadının eğitimi üzerinde durulmuştur. Zira kadının eğitimi Osmanlı modernleşmesinin en önemli simgelerinden biridir. Kadının gelişmesi, eğitilmesi, sosyal, siyasi, hukuksal ya da ekonomik haklarla donanması bu dönemden itibaren kaçınılmaz bir idealdir. Kadın eğitilebildiği, geliştirilebildiği ve hak sahibi kılınabildiği ölçüde Batı’ya yaklaşıldığı, aksi takdirde Batı’dan uzaklaşıldığı varsayılmıştır. Bu nedenle Tanzimat’la beraber kadının eğitim olanakları geliştirilmiş ve kadına sosyal, siyasi, hukuksal hakları verilmiştir. Böylelikle bu durum kadının kamusal hayata çıkışı, burada yer edinmesi ve hatta zamanla bir harekete dönüşmesiyle neticelenmiştir⁵.

Tanzimat’tan önceki dönemlere bakıldığında, eğitimde kadınların erkeklerin gerisinde kaldığı zira eğitim kurumlarının daha ziyade erkeklere göre sistemleştirildiği görülmektedir. Buna göre kız çocuklarının eğitimi resmleşmemiş, ilkokul ya da mahalle mekteplerine devamlılıkları zorunlu tutulmamıştır. Kızların eğitimi zorunlu ve devlet eliyle olmakla birlikte sivil inisiyatifin elinde olan mahalle mekteplerinde ya da özel hocalar gözetiminde gerçekleşmekteydi. Her iki şekilde de eğitim sınırlı müstefitler ile yetersiz seviyede sağlanmaktaydı. Devletten bağımsız, vakıfların gözetiminde olan mahalle mekteplerinde eğitim tedrisat, alfabe, yazı, okuma, Kuran-ı Kerim derslerinin öğretilmesinden ibaretti.⁶ Hususi hocalardan ders alma imkânına da yalnızca

5 Çaha, Ömer, s. 95-107.

6 Baltacı, Cahit, 15-16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, İrfan Matbaası, 1976, s.19.

zengin ailelere mensup kız çocukları ya da sarayda harem dairesinde yaşayan kadınlar sahiptir. Harem içinde yaşayan kadınlar, Kuran, nezaket, terbiye, okuma-yazma ve İslami bilgiler gibi sınırlı tutulan ders yelpazesinden faydalanabilmiştir.⁷ Bu durum saray kadınının halk kadınına göre daha imtiyazlı olduğu ve nispeten sosyal faaliyetlerde daha aktif olduğu yorumuna açıktır. Ancak bu kadınlar hakkında haremden yalnızca kendi hemcinsleri ve ailelerinden erkeklerle görüşebildikleri, aynı zamanda sosyal hayatlarının çocuk doğurmak ve ev hanımlığıyla sınırlandırıldığı iddiası literatürde kendine yer bulmaktadır.⁸

Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeniliklerin bilinçlendirdiği şehirli Osmanlı kadını, bir taraftan ideal kadın tipini ortaya koyarken bir taraftan da sosyal olaylara eleştirilerde bulunmaktadır. Dönemin kadınlarının en çok rahatsız oldukları konuların başında poligami (çok evlilik) gelmektedir. Bununla birlikte modernleşme çabalarına engel olması sebebiyle kadınların boşanma hakkına sahip olmaması, ailelerinden kalan mirasta erkek evlatla eşit hakka sahip olmamaları gibi konular eleştirdikleri diğer konular arasında yer almıştır. Modernleşmeyle birlikte miras konusu ve kadınların boşanma hakkı konularında düzeltmelere gidilmesi bu bağlamda okunabilir. Örneğin 1916 yılında Türk kadınına bazı durumlarda boşanma hakkının verilmesi için Şeyhülislam'dan bir fetva alınmıştır.⁹ Bu fetvaya göre kadına, babanın eve gelmemesi ve çocuklarına bakmaması halinde kocasını boşayabilme yetkisi verilmiştir.

Eğitim düzenlemeleriyle farkındalığı artan Osmanlı kadını zamanla söz söyleme, çalışma, eğitim görme, aile içinde

7 Kodoman, Bayram, s. 145.

8 Çaha, Ömer, s. 98.

9 Kodoman, Bayram, s. 144.

saygın bir yer edinme gibi haklarının noksanlığını da dile getirmiş, bunun için mücadele etmeye başlamıştır. 1800'lerin sonlarına denk gelen süreçte kadınlar, seslerini duyurabilmek için dernek faaliyetlerine dahil olmuş, konferanslar düzenlemiş ve hatta dergilere yazılar göndermişlerdir. Bu üç alan kadınların kendi meselelerini ya da toplumsal hadiselerdeki görüşlerini en rahat ve özgür şekilde dile getirdikleri yerlerin başında gelir. Örneğin 1868 yılında çıkan Terakki Gazetesi'nin 104. Sayısında "Üç Hanım" imzalı yazıda, erkeklerle aynı ücreti ödemelerine rağmen vapurlarda kadınlara ayrılan yerlerin kötü olmasına sitem edilmektedir.¹⁰ Bunun yanında bu dergilerde yukarıda bahsi geçen her bir probleme de değinildiği görülmektedir. Bu ahval kadınların zamanla bilinçli bir şekilde bir araya gelmeleri ve örgütlenmeleriyle neticelenecektir. Bu mücadele ve anlayış 19. yüzyılın ilk dönemlerinde ortaya çıkmış olmasına rağmen Türkiye'de kadın hareketinin başlangıç tarihini 1980'ler olarak işaret eden çalışmaların varlığı ayrıca tartışılması gereken bir husustur.

Tanzimat Fermanı, kız çocuklarının eğitimi açısından bir milat sayılabilir. Bunun en önemli sebebi olarak, kız çocuklarının eğitiminin resmîyet kazanması, devlet tarafından düzenlenmesi ve taşra da dâhil olmak üzere pek çok yerde yeni mekteplerin açılması görülebilir.

II. Mahmut dönemi ve Tanzimat ile devam eden süreçte eğitim alanında ciddi reformlar gerçekleştirilmiş ve kızların eğitimi devlet programı kapsamına dahil edilmiştir. Bu çerçevede 17 Mart 1857 tarihinde "Maarif-i Umumiye Nezaretî" kurulmuştur. Böylece bugünkü Millî Eğitim Bakanlığı'nın temeli olan ve ilk defa hükümetin içinde bulunan bir müessese ortaya çıkmıştır.¹¹

10 Çakır, Serpil, s. 60.

11 Kodaman, Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İstanbul,